

PRO DOMO II. SZÉKELYKERESZTÚR, MAROSVÁSÁRHELY

Mészáros Márton interjúja Kovács András Ferencsel¹

Székelykeresztúrra, ha jól emlékszem, általános iskolai tanárnak helyeztek ki.

Igen, hat évet éltem ott, de abból három évet a Gagy mentén, Szentábrahámon, két évet pedig a Nyikó mentén, Siménfalván tanítottam általános iskolákban. Ingázgattam naponta. Odakerültem az első feleségemmel, bent tanított Székelykeresztúron, én pedig Szentábrahámon tanítottam; az öt évből, hat évből három évet, végső soron, kettő évet Siménfalván, és amikor bekerültem '89 őszén végre a székelykeresztúri [iskolába] – akkor ipari líceumnak hívták, de az az unitárius kollégium volt –, amikor bekerültem, azután már én januártól elszerződtem, azért, mert jött a fordulat, a forradalom. És akkor több helyre hívtak el, de végül is a *Látót* és Marosvásárhelyt választottam, éppenséggel a Markóhoz és Gálfalvi Györgyhez való kötődésem miatt. Markó Bélát '77-től ismerem körülbelül, nem a gyerekkorom, hanem az ifjúkorom óta.

És jó volt Keresztúr is. Hosszabban, végleg '91-ben jöttem el, ingáztam Vásárhelyre egy ideig. Mert számomra ez a harmadik ilyen város, nagyon tetsző kisváros volt. Azt hiszem, hogy beilleszkedni mindig tudtam, tehát jól sikerült az is, és jól éreztem magam Keresztúr melletti tanárként, ez amolyan plusz egyetem volt. Nem voltam elkeseredve. Ami érdekes, hogy mit csináltam Keresztúron. Nagyon rendesen dolgoztam. Nagyon rendetlenül közöltek annak idején, de azért megjelent '83-ban az első kötetem, abból egy kicsi cirkusz lett, feljelentettek, '88-ban nehezen a második: ezek mind a szerkesztőt, Egyed Pétert és [a kiadót,] a *Kriteriont*, Domokos Gézáat dicsérik, hogy meg tudták csinálni. A második, '88-as kötetemet is feljelentették – különben Marosvásárhelyről.

Tudod, hogy ki volt, aki feljelentett?

1 Az interjú 2021-ben készült, első részletét a *Tempevölgyben* közzöltük. Jelen interjúrészletet Kovács András Ferenc tartalmilag jóváhagyta, a tőle megszokott aprólékos stilisztikai módosításokat, kiegészítéseket azonban már nem tudta elvégezni. A szöveg ezért az általa elmondottak pontos átírata, amelyből csak az élőszóra jellemző töltelékszavakat töröltem, illetve javítottam, valamint egy-két helyen az érthetőség kedvéért egy-egy szót betoldottam. [Mészáros Márton]

Persze. Többen is voltak. Két rommagyar, fősenki pártkutya. Galádkodó elvtársi seggnyaloncok, központi és cenzoriális és irodalmi és kultúrpolitológusi szagértők, politbűrói fülbesúgdosók, hősködő önkénytesek, közösmert főrohadékok, a román nemzeti szocialista rezsim szittyadék pártcselédei. De mi nem biztosítunk most az egyszer teret máris feledhető nevőknek, ha nem kell. Javarészt ők voltak azok is, akik a bukaresti Központi Bizottság Sajtóosztályán időközben még a külön-külön megjelent, magyarországi lapközléseimet is feljelentették.

Milyen indokkal?

Hogy voltam én egyáltalán, és hogyan is lehettem olyan könnyelmű és meggondolatlan, annyira szemtelen, hiszékeny, önhitt, hogy Magyarországon is közöltem már holmi botrányos verseket, holott még csak kezdő poéta volnék. Persze, ez nem önfényezés, se nem külön, kiválasztott dicsőség, mert a diktatúrában, a belső cenzúrában, akkoriban szokványos módszerként ez működött, mivel sokunkra, s néhányunkra is rászóltak, nekem pedig főképp megüzengették, hogy ilyen nincs, hogy kétes, pláne pártideológiailag is problémás, zavaros, kihívó versek jelenhetnek meg külhoni, pláne magyar szépirodalmi folyóiratokban. Gondolom, ez a kezdetekben csak pár lapra vonatkozott, mondjuk, az *Alföldre*, oda még Márkus Béla apáméktól, Szatmárról hordta a verseimet, vagy a *Tiszatájra*, hová még rég, a kezdetektől is, a drága jó Ilia Mihály kérte, de már örökös barátunk, a szegedi Borvendég Béla, a műépítész, vitte el őket. Később a közlés egyre több lett. A *Kortársra* [is vonatkozhatott], oda Zalán Tibor vitte el a verseimet, a *Nappali Házra*: a legelső *Nappali Házban* is benne voltam, később is, vagy a *Harmadkorra*. Tehát nekem ezt mínuszba írták. És az az igazság – így elmesélve – hogy ’88-ban jelent meg a második kötetem, a feljelentés ’89-re futott be, úgyhogy ’89 október–novemberében még szegény Domokos Gézát és Egyed Pétert zaklatták a feljelentés miatt, még erről kellett dokumentumokat írniuk, hogy mit hol közöltem, az *Új Grammatikák* hol jelent meg, sőt, ami súlyosabb volt, fegyelmi elé állították a könyv egyik cenzorát is, aki egy nagy könyvtárgyújtó volt (valamivel rendesebb volt a többiekénél), és nem egyszerűen lecseszték, hanem ki is rakták. Ezek súlyos dolgok voltak azért. Tehát a második kötetel robbantottam. Az elsővel is, csak mindig feljelentették. Külön-külön [a verseket is], például azt a verset, ami megjelent az *Utunkban* először: *Fohászokodás Professzor Tzimbalomhoz*. Mert ezek fúrták egymást, az *Igaz Szó* meg az *Utunk*. Úgyhogy külön-külön, versenként [jelentették föl] az *Új Grammatikákat*, a *Senkiföldrajzot*, és megkérdezték, hogy hogy merek ilyen én csinálni. Egy ember kérdezte meg: azt mondtam, hogy nem hittem, hogy [nekik] ilyesmi kell. Hát én verseket írok, mivel itt nem nagyon közölnek – közöltek úgy évente egyszer. Erős volt a cenzúra. De így legalább már hozzá vagyok szokva.

Kifejezetten ideológiai vagy esztétikai szempontból kritizáltak?

Esztétikai? Ugyan már! Ideológiai szempontból. De méltán érezték így. Tulajdonképpen nem voltak rossz olvasók. Meg kell nézni a *Tűzföld havában*, de még a *Tengerész Henrikben* is megjelent verseket. Nem voltak ők rossz olvasók. De hát azért át-átcsúszott ilyesmi. A végén már nem

lehetett... a hatalom hiába akar figyelni és elnyomni, mert nem lehetett igazán. Tehát nem kellett mindig minden pontban átmenni szamizdatba. Ez nem volt. A szamizdathoz viszont kemény volt a rendszer: itt egy kemény diktatúra volt. Régen. Most másutt van kemény diktatúra...

A gyerekirodalmi érdeklődésedről kérdeznék, a pályád eleje óta közölsz gyerekverseket. Mennyi volt mögötte az, hogy nem közölhetted a felnőtt szövegeket, vagy csak nagyon szórványosan közöltek? Weöres kapcsán szokták ezt például mindig elmondani, hogy gyerekverseként adott el olyan szövegeket, amik általában nem gyerekversek, ez nálad hogy volt?

Mind a kettő igaz. Közlési lehetőségeim '80-tól '89-ig nagyon korlátozottak voltak: ártatlan dolgokat lehetett néha közölni az *Igaz szóban* – az *Igaz szó* volt „a szépirodalmi folyóirat” –, de ott több visszautasításban volt részem, mint közlésben. Persze azért közlésben is volt, de szegény Székely János először azt mondta, hogy „nagyszerű”, és azután „hát, de mégse lehet”: megnézte a főszerkesztő elvtárs, és akkor azt már nem. És az *Utunkban* is verset elég ritkán közölhettem, de volt egy keskeny, könyvajánló rovat, a „Margó”, meg volt egy olyan rovat is, hogy „Versajándék”, ott is három-négy szöveget közölhettem. Tehát volt valamennyi mozgástér, de az *Utunkban* verset azért csak ritkán hoztak tőlem.

A gyermekversekről: volt, ami gyermekversnek íródott, és volt, ami nem, mondjuk úgy '80-'81-től írtam ezeket rendszeresen – ez Kányádi felkérése volt különben, hogy írjak gyerekverseket. Később is egy kicsit, mindig egy kicsit felnőttek voltak, vagy hát: ezek átjárhatóak, későbbi köteteimben van [belőlük] gyerekversként is ismeretes. Tehát azért mondtam, hogy Weöres, mert azt csináltam: van egy költői univerzum, egy formauniverzum, amit én csak úgy tudok csinálni, ahogy; nem tudom másképpen, és mostanában nem is nagyon csináltam, sajnos, szeretném, de majd meglátom. Emlékszem, az első gyerekversem címe *Csillagszél*. És akkor azután ez segített engem, mert nem múlt el olyan hónap, hogy ne jöjjön vers. A kolozsvári *Napsugárban*, vagy a kolozsvári *Haza Sólýmaiban*, amit most *Szivárványnak* hívnak, azt a kisiskolásoknak csinálták. Aztán azokat a verseket is feljelentették, többször rám volt szólva.

Az egyik utolsó vers, amit a *Napsugárban* közöltem, a „Madárka szállj el” (*Kürenbergi strófák*), az benne van a *Lelkem kockán pörgetemben*. Nem vették észre, hogy a végén van egy kicsi Shelley-utalás, és az egész, hogy miről szól. „Szállj el, ha már betelt már nyarad.” Igen, ezek is gyerekversek, de felnőtt verseknek készültek először, és azután gyerekversek is lettek belőlük, ez mindig így ment. Még van néhány téma vagy történet, amit meg szeretnék írni, de lehetséges, hogy nem fogom, ugyanis ott van a *Hajnali csillag peremén*, ami egy reprezentatív válogatás, de maradtak ki abból azért versek. Tehát, nem még annyi, de legalább egy fél annyi. És nem tudom, majd, amikor a halálom előtt a hagyatékomat intézem, akkor megmondom, hogy mit hova kell tenni. A fontos ebben, az viszont a kíváncsiság volt, hogy mit lehet csinálni a formában, mit lehet csinálni a nyelvvvel. És hogy mennyire gyerekvers vagy felnőtt vers [egy vers], ezt nemhogy Weöres Sándortól, ezt Kányáditól is meg lehetett tanulni, mert Kányádi is ilyen átjárhatóságokat mozgósított, és ez természetes volt. El kell mondanom, hogy az egyik legjobb lap volt a *Napsugár* a '80-as években, azért, mert nagyon sokan írtak gyerekverseket. Akkor írta ezeket a svéd típusú

gyerekverseit Kenéz Feri, akkor kezdte írni Markó, Kányádi írta, Balla Zsófia – róla nem tudják, de ő is írt. Tehát az egy azilum volt, oda el lehetett menekülni, és lehetett közölni. Azért, mert különben az ember keveset közölt. Gyerekverseket írtunk, ez ugyanaz, mint a magyar '50-es évek története, ilyen szempontból. És nem biztos, hogy megélhetésből, hanem kíváncsiságból is. Ami nagyon fontos volt Keresztúron, míg ott éltem: a kapcsolataimat Kolozsvárral, Szatmárral vagy Vásárhellyel nem veszítettem el, és nagyon érdekes dolgokkal foglalkoztam. Vettem kínai, japán, perzsa, arab, szanszkrit líra-, költészet-, kultúrtörténeteket. Ez úgy '89-ben készen volt rendesen. Amit nem ismertem még, az a primitív költészet, ami mondjuk nem látszik, de a sumérok, azok megvoltak – sumér, görög, római, egyiptomi a könyvtáram jó része. Engem mindig más érdekel. Ez kíváncsiság. Véletlenül az foglalkoztat, ami Weöres Sándort is foglalkoztatta: Weöres Sándort is sokat olvastam, rajta keresztül sokat lehetett tanulni.

A kilencvenes évekbeli magyarországi recepciódat hogy élted meg? Kicsit speciális helyzet volt a tied, az itteni sikereid egybeestek a hazai irodalomtudomány és irodalomkritika nagy fordulataival. Mennyit érzékeltél ebből, mennyire figyelted tudatosan?

Azt, hogy mennyire érzékelttem, az a második része. Ahogy említettem, nagyon fontos volt az, hogy magyarországi lapok is kértek tőlem [verset], és azért valamennyi recenzió született a *Tengerész Henrik intelmeiről* is, meg a *Tűzföld haváról* is. Tehát azért odafigyeltek. Az említetteken túl a *Jelenkorban* is közöltem '89 előtt. Mondom, azért is volt velem cirkusz, mert én ezekben részt vettem. A *Nappali ház* különösen fontos volt, mert ott jelent meg az őt Novecento, tehát az első dolog. Szerintem Szigeti Csaba is ott olvasta. És ott volt az Alföld-szerkesztőség, az akkori, akkor ott volt Csuha István, ott volt Takáts, akikkel leveleztem, még a '80-as években. A *Nappali házba* Szíjj Feri vitte el a dolgaimat. (Azért, mert Szíjj Feri meg Bárdy Nándor történész rendszeren látogatott engem Székelykeresztúron a '80-as évek végén – nagyon nyomott időszak volt.) Nem jöttek ki jó ritmusban a kötetek: érdekes módon elkészült a gyerekverskötetem, ezt csak húzták és nem akarták kiadni, de azért ismerték a fiatalok. '89 előtt mégsem volt gyerekverskötetem. Az első '90-ben jelent meg, mert ott elfeküdt, az a *Kótya Lapótya* volt.

Volt egy kötet, ami több kiadót megjárt, és valahogy soha nem jött össze. Nem cenzurális okok miatt, hanem azért, mert nem figyeltek nagyon. Ez a *Költözködés* is ilyen volt egy kicsit. Volt a *Flamand kutavadászat*, ami aztán a *Chistophorus énekeltnek* az első felében jelent meg, azt mindenki ígérte, hogy kiadja. Ott volt egy ilyen kimaradás. '93-as a *Költözködés*, és azután a többi, egyik a másik után, de nem azért, mert elkapott volna az írásdüh, hanem azért, mert ez pontosan így alakult.

Ezek a fiúk, akikkel aztán Tatán találkoztam, a velem egyidősek, vagy valamivel idősebbek, tudtak rólam, hogy vagyok – azért főleg '90 után, mert én nem utazhattam '84-től, nem kaptam útlevelet. Szerettek engem. De kaptam itthon is díjat: A Román Írószövetség Debüt-díját megkaptam akkor, amikor Balla Zsófia a *Kolozsvári táncokért* kapott. Csak a '83-as díjakat '85-ben adták ki. Tehát nekem az első kötetem Román Írószövetség-díjas volt, de csak '85-ben vehettem át. Ezek kifogások voltak, és azután megírták, így külön, a cenzúra, hogy erről a kötetről, és arról a

kötetről nem írunk. Köztük volt az enyém is. Vagy ha írunk, akkor nagyon kritizáljuk meg. De jól tudod, hogy itt az első kritikák nem voltak éppen kritikusak.

Cs. Gyimesi Éváé például nagyon nem. Mózes Attiláé sem.

Itt is volt recepcióm, és meg kell mondanom, hogy azelőtt, a '80-as évek elején a drága Horváth Andor írt rólam, vagy Szász János vagy Kántor Lajos, aki bemutatott a *Korunkban*. Az első magyarországi díjam a Déry Tibor-jutalom volt. Jött a *Kortársban* rólam kritika, jött a Szigeti Csabáé, ugye az kötetben is, de figyelt, ismerte a dolgokat, és jött a *Kortársban* Kulcsár Szabó Ernő, az a hosszú, szép tanulmány, akkor mondta az édesapám, akinek nagyon jó olvasottsága és szaglása volt: „ezután, fiam neked nehezebb lesz.” (És valóban, kezdett nehéz is lenni.) Általában figyelem, régebben jobban, hogy mit írnak, így mostanában utólag azért érdekesebb olvasni, és akkor látja az ember. (A recikről most nem beszélek, csak a hosszabb tanulmányokról). Volt bennem megszeppenés is, de ugyanakkor azt mondtam, hogy írhatják ezt, én úgyszólván azt csinálom, amit; azt csinállok, amit tudok. Amit tanultam, amihez esetleg kezem vagy érzékem vagy ízlésem van. Ízléstelen dolgot nézetem szerint azóta sem írtam. Azután nagyon elindult: Kulcsár Szabó, Szigeti Csaba, Fried István, Kulcsár-Szabó Zoltán meg Keresztury írásai nagyon fontosak voltak. Nem szeretnék a felsorolásból senkit sem kihagyni. Látszott, hogy ki az, aki hosszabban ír, ki olvas, és ki ért ahhoz, amiről beszél. Tehát mondjuk, hogyha finnyáskodott is Tarján Tamás, akkor is tudta, hogy miről beszél, pontosan. Most nem mindig látok ilyen dolgokat... Az is jó, hogy legalább az *ÉS* közöl recenziókat és kritikákat is, mert figyelem, hogy a *Jelenkor* mellett vagy az *Alföld* mellett, vagy néhány számottevő lap mellett ez mindig probléma. Úgyhogy – visszatérve – édesapámnak tulajdonképpen igaza volt a Kulcsár Szabóval, hogy „ezután lesz nehéz”. De ez rám olyan idegesítően nem hatott, csak azt mondtam, hogy hú, megdicsértek, na most figyelj! Gács Anna írt hosszú tanulmányt annak idején, H. Nagy Péter, Oláh Szabolcs, Lőrincz Csongor újabban, de ez nem névsorolvasás. Polgár Anikó, aki a Calvusra is figyelt, úgy a kezdet kezdetén, meg nagyon sokan. És Margócsy István írt sokat, mert Margócsy figyelte azt, hogy ez hogy megy végig. Olyan kötetekről is, amikről mások nem írtak különben. Szóval meghatódtam, nem rendített meg, és nem ijedtem meg. Apám pedig bölcs volt azért, mert látta rögtön, hogy: nana!

Még érintőlegesen a recepciódhoz tartozna: a magyarországi recepciónak az Erdéllyel kapcsolatos sztereotípiáiról te mit gondolsz?

A sztereotípiákat, sejtethed, hogy nem nagyon kedvelem. Azt, hogy én akár Szatmáron, akár Kolozsváron, akár Keresztúron verseket írok... De írtam Budapesten is ugyanolyan verseket. Nem látok ebben semmi diszkrpanciát, mert én az erdélyi irodalmat pont úgy szerettem. Nem látsz most el odáig a kamerán keresztül, de ott van fent a falon Jékely, Áprily meg Dsida képe.

Látszik a kamerán keresztül is.

Fotó: David Borod by Kodak film

És Szilágyi Domokos és Király Laci, aki szerintem klasszikus. Farkas Árpit is olvastam: én ezeket [az életműveket] ismertem visszafelé is, errefelé is. Király Laci kiváló költő, változatlanul nagy. Ami jó volt belőlük, abból lehetett tanulni. A barátom, Markó Béla nem csak most ír jó verseket, szerintem azelőtt is jó verseket írt, az is egy nagyon karakteres költészet. És emellett ott volt a teljesen elvarázsolt – róla nem beszéltem, mert nem jött itt szóba – Székely János, aki nálam szigorúbb verseszményt testesített meg, illetve a velem körülbelül egyidősek közül Visky és Tompa, ezt át lehetett párolni, nagyon jó társaság volt. És itthon volt Balla Zsófia és élt még Egyed Péter. Sőt, nem volt hatással rám, így nem látszik, mert ő nem így tud hatással lenni, de szeretetben az egyik legjobb kötet-élményem Cselényi Béla múlt évi kötete. Akkorákat röhögök, mert az egy teljesen más világ, és ő is egy erdélyi költő, mondjuk így, hogyha így akarjuk mondani. De ezek a dolgok... az Ady-élmény, mondjuk csak kettőt mondok, vagy a régi magyar irodalom, az nyilvánvalóan, de mondjuk a *Psalmus Transsylvanicus*, ezek pontosan olyan fontosak és jók, mint akár a *Nem lesz elég* vagy az *Überallesbadeni dalnokverseny*, nincs különbség köztük. A nagy apolitikus Weöres Sándornak olyan szatírái, olyan fanyar, nem politikai és nem ideológiai versei vannak (de mondjuk egy részük a hátrahagyottban), hogy nekikezdett, bedühödött, na, és akkor kacagjunk egy nagyot! A *Lőrinc úrnál*, az valóban egy nagy költemény. És az kimondottan arról szól, ami van Magyarországon Rákosi alatt, Debrecenről Sztálinvárosig. Az abszurd iránt is fogékonyak voltunk mindnyájan. Én talán még inkább. De ez megint egy ilyen francia kulturális dolog, az Übü

papa motívuma erős volt. Meséltem sokszor neked is különben, hogy például mindig Áprily vagy Jékely verseivel nyugtattam meg magam. Vagy Dsidával is lehet ilyesmit csinálni. De hát az az átmenet, az aztán nagyon puritán, nagyon száraz, de nagyon pontos. Ezeket a szép metaforákat, allegóriákat kitalálták még idejében. Az igaz, hogy Áprily '29-ben elment innen, de ő egy nagyon következetes, hűséges puritán volt. *A láthatatlan írás*, és úgy az egész attitűdje. Nem véletlen, hogy mondjuk Nemes Nagy Ágnesre mennyire erős hatással van. Most akkor nem beszélünk a reformációról, a reformátusságról – nálam arról is lehet beszélni: soha nem tudták, hogy mi vagyok. Én most református vagyok, de mert szeretem a középkori irodalmat, akkor katolikus vagyok. Himnuszgyűjteményt is válogattam. Én mindent csináltam. Azért, mert a világ nagy és sokféle. Mondom, mindenkivel szemben most. És versben sem egyféle. És nem egyhúrú. A világ nagy és sok. Minden benne van.

A sokféleség kapcsán a költői szerepekről szeretnék kérdezni. Rengeteg különböző perszóna képződik meg a költészetben. Honnan vetted ezt az ötletet? Ezek a különböző perszónák mennyire vannak aprólékosan kidolgozva? Tudjuk, hogy néhánynak neve van, néhányhoz kötet is rendelődik, de egy korábbi beszélgetésünkben említetted, hogy vannak a fejedben olyan perszónák, akik nem kaptak nevet, de ők is különböző költői regiszterként működnek.

Egyáltalán nem lesznek megírva, azok sem teljes perszonák, nem teljes életűek ők sem. Egyszerűen nem emlékszem, hogy honnan jöttek. Már az első kötetek idejében, amikor én készülődtem, bizonyos szempontból teljesen másféle beszédmód dívott a magyar lírában. És ez egy tudatos választás volt, egy nagyon kézenfekvő választás volt számomra. Nagyon színházias, antik, bármilyen [választás]. Tehát ott van az Orlando Furioso, Assandro, Ophelio Barbaro: sorolhatnám, hogy kik az első kötetben, a másodikban is. Volt még egy nagy múzsám, még a '70-es években, '80-as években, úgy hívták, hogy Federico Fellini. Meg hát [engem], ha gyatra latin tudással is, azt hiszem, negyedik vagy ötödik koromtól, inkább az ókor érdekelt, görög, római költészet, kultúra, Egyiptom, ezt is hozzá kell tenni. No meg mindaz, ami színház, ami középkor, ami reneszánsz, és olyan kézenfekvő volt, hogy akkor én most így szólalok meg. Tudtam azt, hogy ez egy megszólalási mód, hogy egy monológot írsz. Ha nem is olyan hosszan, mint Robert Browning. Rakovszky csinálta gyönyörűen ezeket a browningszerű monológokat. Browningot is olvastam magyarul fiatal koromban, világos volt, hogy meg lehet úgy is szólalni. Meg lehet úgy megszólalni, mint Villon. Meg lehet szólalni sokféleképpen. De ez nem új a magyar költészetben. Nagyon érdekes, hogy Weöres *Psyché*-jével először úgy találkoztam, hogy meglátogattuk Kányádít Kolozsváron, lekapta az első kiadását a *Psychének*, kezdett belőle felolvasni. Ez is már akkor, és később is tetszett nekem, hogy megtalálunk egy szerepet. De színház is, dráma is, megszólalás-mód, forma, nyelvhasználat, kultúra: tudom, hogy ki honnan úszott be, de nincsenek kedvenc költőim. A nálam sokszor előforduló világirodalmi költők közül Baudelaire, Villon meg a franciák, Rimbaud hatását említeném. De nagyon korai volt – a *Nagyvilágnak* köszönhetően, különben – a Kavafisz-élmény, a Pessoa-élmény. És Borgest addig is olvastam, mert nagyon hamar jelent meg Borges Romániában is, de a Borges-verseket, emlékszem, Somlyó fordításában olvastam.

Tehát Borges száraz poétikája, beszédmódja is megerősített abban engem, hogy akkor ez egy jó dolog végső soron, lehet csinálni. Nem biztos – mint ahogy az egyik kiadó mondta régen –, hogy ehhez rögtön kell egy lexikon. Nem biztos, hogy mindenhez kell lexikon, amiről azt gondoljuk, hogy kell lexikon. És nagyon fontos volt Pound is, így jött be a *Nagyvilágon* keresztül tulajdonképpen, mert máshonnan honnan? És aztán a '80-as években az első Pound-kötetem is megvolt, Kemenes Géfin László fordításában, a *Cantók*, ami Párizsban jelent meg, és a másik pedig – az hamarabb volt meg, a másik számomra nagyon kedves költő – T.S. Eliot. Ő mindig fontos volt, most is fontos. Van benne humor, távolságtartás, pontos dolog, nagyon pontos. Itt zárójelben mondom el, hogy tulajdonképpen nagyon jó hagyománya van a magyar műfordításnak: itt most megint Vas István jutott eszembe vagy Somlyó, vagy sokan mások, de ez a kettő kétségtelenül. De mondom, az erdélyi példák közül az egyik legerősebb azért Szilágyi Domokos volt. Szilágyi Domokos ezt a beszédet, ezt a felezőidőt, tehát az utolsó kötetekben ezeket a távolságtartó, félig-szerepverseket – szinte ott van már a posztmodern küszöbén, ahogy szoktam mondani – nagyon szépen és igényesen csinálta. Igen, elfogult vagyok, mert – mondom – gyerekkorom óta ismerem, de ő nagyon fontos volt, tehát ebben a színházi, dráma-dologban megerősített az, amiben felnőttem, megerősített egy színház, és az, hogy tudtam ezeket a versformákat is. Nyelv kell hozzá, szavak kellene hozzá. Ez egy tudatos dolog volt. Azt, hogy melyik perszóna volt meg elsőnek, nem tudom. Az első kötetben és a másodikban is vannak ilyenek. Nem kidolgozottak.

Ide tartozik, hogy nagyon szerettem a zene mellett írni. Mozartból van a legnagyobb gyűjteményem és sok Bach és Händel. És nagyon sok középkori, reneszánsz, trubadúr. A zene mindig fontos volt, mert zeneként jelenik meg a vers, zeneként jelenik meg a nyelv szava. A *Requiem Tzimbalomra* kapcsán is fontos volt a zene: Mozart, nyilvánvalóan, de ahogy beúszik oda mondjuk a Csokonai... Csokonai nagyon erős élmény volt, még az iskolából is, Balassival együtt, de hát ezek nagyon nagy költők voltak! Nagyon korán, az első kiadásban megvolt a *Három veréb hat szemmel*, mert meghozták a szegedi ismerőseim. Tehát a szerepjátszó beszédben sok minden volt. Én nem is tudom, látod, egy csomó tulajdonnevet mondok itt, költőnevet, vagy különféle iskolákat lehet mondani. Nagyon fontos volt számunkra. Nekem fontos Ady Endre, Babits Mihály, József Attila, nem lehet igazán megkerülni, Kosztolányi. De Szép Ernő meg Jékely Zoltán is. Később tudtam meg, hogy utóbbi kettő tandem Tandorinak is a mániája. De hát nekem nagy, működő dolog a magyar költészet: nagyon szép, megtiszteltetés. Megtiszteltetés, ha tudok több hangszeren játszani (nem tudok különben).

A szerepekről még nem mondtam el mindent: ezek párhuzamosan jelentek meg. Versenként is hirtelen feldobódik valami. Van, amelyik nagyon régen megjelent bennem. Az első Quintus Aemilius Fabullus, az lényegében előjáték volt Calvushoz. Az első nem Kavafisz-versek, hanem Kavafisz-átírások, a *Saltus Hungaricusba* kerültek be. Nálam ez egy ilyen párhuzamos mozgás, nagyobb, mindig nagyobb: ez olyan, mint egy ölelés, maga a nyelv olyan, mint egy ölelés. Amiből ki kell tudni bontakozni is, tehát ez is fontos. A nyelv szeretet kérdése, a nyelv nem gyűlölködés kérdése. Ez a baj. A művészet is szeretet kérdése. Ez a baj. Lehetséges, hogy zordon állat a művész, mint Füst Milán, akit nagyon szeretek – az előbb nem mondtam a nevét, de az egy nagy költészet. Weöresnek is kedvence volt. De nekem másképpen jár az agyam, más pontosan ugyanúgy

tetszik – mondjuk nem ugyanúgy, [mert] máshogy tetszik – mondjuk Tóth Árpád, aki apámnak volt a kedvenc képe. Nagyon nagy a magyar költészet, nem kell ebből kizárni senkit. És ha jó verseket látok, bármilyen klasszikus írta, bárki kortárs, akkor annak én nagyon szoktam örülni. Olyan, mintha én írtam volna. De nem azért fontos, hogy én írom, mert nem én írom, a nyelv ír. Csak akkor szabad írni, hogyha valóban játszani akarsz, nem szabad a játéktól elzárni magad, vagy meg tudod emelni azt, amit mondani akarsz, vagy nagyon összetetten akarod elmondani. És szerintem minden nap kellene írni. Tulajdonképpen Weöres Sándornak volt igaza, akinek ez volt az életformája, azért maradt annyi töredék utána. Minden nap írunk valamit, minden nap dolgozunk valamit, aztán kiadja magát később. Van mit gyúrni, inspirálni, nagyon érdekes játék. Én a könyvben hiszek, és sajnos az internet világában, a Wikipédiában nem. Ezek a játékok, ezek a szerepek lehetséges, hogy a színházból jönnek, de ahelyett állnak, hogy az eltervezett színműveket vagy drámákat sajnos nem írtam meg. Vannak terveim még mindig: sokféle színdarabot szerettem, Euripidészt, Arisztophanészt, Csehovot, Shakespeare-t vagy Molière-éket: nekem úgy mindig minden egyben van. Az nem baj, ha egyben van a [sok] különböző.

Akkor viszont már egy picit a képzőművészetről is beszéljünk, ha gondold. A képzőművészetben mi az, ami nagyon megihletett, ennek esetleg meg lehet-e találni a nyomait a szövegeidben?

Egy jó képtárban, egy kiállításon, egy múzeumban vagy egy tárlaton megnyugszom. Pontosan ugyanúgy, mint egy koncertteremben, ha valami jó dolgot hallunk. Eléggé jól rajzoltam, volt a családnak különben – ő volt a kosztümtervezője a színháznak Szatmáron, és ő tanított engem –, a család barátja volt, és most is rengeteg képzőművészeti dolgom van. A másik, ami fontos, hogy hatodiktól képeslapokat gyűjtök. Az építészettörténet is mindig érdekelt. Az az igazság, hogy nem nagyon készültem költőnek. Írtam, de – nem tudtam, hogy most se lehetek költő – nem erre készültem, hanem sok minden érdekelt... A művészettörténet, történelem, kultúrtörténetek. És ezeket gyűjtöm, hatodiktól, azért 18 ezer lap van a tetőtérben. Rendszerezve vannak, az egész világról, meg tematikusan is. Tematikusan az ókor művészete meg Olaszország, Spanyolország, a precolumbián művészet, de hegycsúcsokat is gyűjtök meg vízeséseket is. Ez egy nagyon-nagyon szép, szerintem egy picikét halálra ítélt hobbi: nem lesznek képes levelezőlapok hamarosan. A képzőművészetben a példaképeim körülbelül a Michelangelo–Leonardo da Vinci vonalon voltak valahol, de hát az a reneszánsz miatt volt. És minden érdekel, ami festett dolog. És aztán 17 éves koromtól a francia dadaisták, a szürrealista festészet és ilyesmi. Max Ernst, Dali valamennyire, de Picasso mindig, nagyon szép élményeim közé tartoznak, nem olyan sokat láttam, amennyit szerettem volna látni képtárból, de például, nem a Louvre-t fogom mondani, hanem a Pradót fogom mondani. Most néhány festőt mondtam, de hát ott van El Greco, Goya, ugye Bosch, hogyha csak a Pradót nézzük: Velazquez. Nagyon sok művészeti albuma volt anyáméknak, és nekem még több van. És ugye a francia impresszionisták és a posztimpresszionisták, a vadak... Ez Szatmáron erős volt, mert rengeteg nagybányai festményt lehetett látni, nem kapni, mert azokat nem adták el, hanem a családnaknál bizony ott függött egy-egy Ziffer, Thorma, és így tovább – jó volna, hogyha nálam is függne annyi –, Ferenczy is volt, volt olyan család, ahol Ferenczy volt, Mikola,

Iványi Grünwald: Szatmár ilyen volt, ott volt egy nagy festőiskola. Hogy ez hogy képződött meg? Mondjuk utalásokban a versekben? Nem tudom. Goya kétségtelenül, El Greco: igen. Picasso, az impresszionisták, úgy külön-külön, de hát akkor Van Goghról nem is beszéltünk. És nem tudom, hogy hol képződött meg: nálam, vagy Lázáry René Sándornál, már nem emlékszem... Egy jó tárlat, a jó képzőművészet, az pontosan ugyanúgy átmos, mint egy könyv, vagy a IX. szimfónia egy nagyon jó előadásban. Szerintem ez van. A Csontváry úgy rám rakódik, belejátszik ebbe a valamibe, amit az ember szeretne olyan univerzálisnak vagy kozmikusnak látni. Természetes. Nem véletlenül: Weöres Sándor sem véletlenül írt hosszú verssorozatot *Csontváry-vásznakból*. De ugyanilyen Gulácsy, a nagy örültek, a nagy látnokok közül, és nagyon sokan, hogy a magyar festészetről is beszéljek.

A kortárs magyar festészetet mennyire követed?

A kortárs magyar festészetet nem tudtam annyira követni. Voltam tárlatokon, voltam a Kiscelli Múzeumban, hogyha éppen arról volt szó, Szüts Miklós, Vojnits, Aknay, őket láttam, megvan-nak: nem tudom igazán rendesen nyomon követi, de érdekel: hogyha van valami, akkor elme-gyek és megnézem. El kell mondanom, hogy Kolozsváron még tárlatokat is nyitottam meg, még Székelykeresztúron is, amikor kiállítás volt a múzeumban vagy a galériában, akkor előfordult. Nyilvánvalóan látszik, hogy a szobrászat meg az építészet is benne van ebben a valamiben, amit elképelek. De hát mindig festményekről, képekről beszélek. És ez fontos. A szobrokat is nagyon szeretem. Az ókor-passzióm már azzal is járt, hogy amikor lehetett, akkor elmentem olyan helyre, hogy legyen ott a tenger és legyen [a közelben] egy-egy romváros, amit meg lehet nézni. Ezért hajókáztam végig a Níluson is. És tényleg, hogyha nem múzeumban látod, akkor fantasztiku-san erős kisugárzású helyek ezek, akár Tunéziában, akár Egyiptomban, akár a Közel-Keleten. Romvárosokat gyűjtök, nagyon jó ott járni, ha van egy szép színház, le lehet ülni.

Említetted a filmek iránti vonzódásodat. Miben tud a film olyan élményt nyújtani neked, ami ennyire vonz? Kik azok a rendezők vagy filmesek, akik megihlettek téged?

Film is sokféle van, van, amit az ember nem szeret. Nem mindig a művészfilmeket szeretem. Volt egy atyai jóbarátom, Szász János, ő nem szerette: nézte a filmeket, de azt mondta, ez egy olyan „fals műfaj”. A film nem falsabb műfaj, mint az, hogyha fényképeznek a jó fotóművészek. A film számomra jelenti Scorsesét. Kétségtelenül jelenti Coppolát, jelenti Tarantinót. És a film számomra elsősorban a nagy költőket jelenti: mondjuk egy Fellinit, egy Wenderst, hogy mond-jak másvalakit is... A film pontosan olyan intellektuális dolog, ha jó – Polanski is jó –, pontosan olyan dolog, mint egy jó színházi előadás. A színházi előadás efemérebb, tehát nálam inkább ez a sorrend, hogy kezdetben volt a zene meg a színház. És aztán lett a film. Nagyon sok filmet nézek, én egy lusta, rossz olvasó vagyok, azt hiszem. Régieket is nézek, mindent megnézek, van, amit ötször láttam. Én azt akarom látni, hogy a színész jó, vagy hogy a hatás erős. De a film is abból

jön, mint a színház: hogy szeretem ezt a világot. És ha szeretem ezt a világot, az mindenből jön, az olvasmányokból is jön, a zenéből is jön, az emberekből is jön, tehát ez a nyitás alakul.

Azt látom olvasóként, hogy te valamiféle egységként tekintesz a művészetekre, kultúrára. És irodalomtörténészként pedig állíthatom, hogy ezt az egységet, azért jó nehéz szétszálazni. Vagy neked nem is célold, hogy ezt valaki szálazza szét, hanem éppen az, hogy mi is lássuk egyben?

Együtt látni jó, mert egy emberi kultúráról beszélünk. Az emberi kultúra sokféle. Én mindig egységben szerettem volna látni mindazt, amit az ember, a föld, a kultúrák sokfélesége, beleértve azt, amit a teljesen törzsi kultúrák létrehozta; az együtt szép, együtt gazdag. Ez pontosan azt jelenti, hogy nem tettem le még sem a földrajzi, sem a művészettörténeti, sem a biológiai érdeklődésemről. Az együtt érdekes. És külön-külön is érdekes. Nem emlékszem, hogy volnának kizárólagosságaim: nincsenek. Én egyben szeretném ezt látni, és ez azt jelenti, hogy a részleteiben is kirajzolódó egyetemesség érdekel. Az egyben benne van a minden – és a mindenütt is. Nagyon érdekes. Építészet, művészet, festészet, zene, minden érdekel. Az ember hülyesége nem mindig érdekel, csak az emberek nyomorúsága. Ez pedig más.

Mindig is foglalkoztattak a közéleti kérdések? Milyen ezzel kapcsolatos morális dilemmákkal kellett szembesülnöd?

Morális dilemmái vannak az embernek magánemberként is, vannak a társadalomban résztvevő emberként is, azután közéleti emberként is vannak, és vannak íróként is. Én úgy gondolom, hogy ezeket jól, meglehetősen öntörvényűen és ugyanakkor roppant kedvesen, de mindig lázadóan abszolváltam. Nem voltam hajlandó bizonyos dolgokat megcsinálni. Nem magánemberként: tévedtem kapcsolataimban embertársaimmal, ez előfordult velem. Meg kell jegyezmem, hogy szerintem nem sokszor. Közéleti dolgokban vagy az írói dolgokban nem hinném, hogy nagyot tévedtem. Azért tűnök ilyen kategorikusnak, merthogy egy ilyesmiben nőttem fel, amiben felnőttem. Van egy fóbiám, nevezzük „tűrannofóbiának”, de „diktatúrafóbiának” is nevezhetjük. Ez a fóbia megmaradt, ez az egy fóbia létezik. Ez a fóbia csak annyit jelent, hogy hamar kiorrontom azt, hogy miről van szó. Én egy olyan korban nőttem fel, romániai magyar kisebbségiként is, amikor egyfolytában beleütköztem mindenféle előítéletekbe. Én ilyenekbe nem szerettem volna beleütközni Magyarországon, de azért [bele] lehet. Olvasni, sejteni kellene, hogy nem biztos, hogy az az okos ember, aki rengeteget olvasott, annyi becsületes, normálisan gondolkodó írástudatlan parasztembert láttam gyerekkoromban. Létezik az ember. Ahogy létezik a jó érzés. Egyéneknél. Tömegben nagyon nehéz. Nézzük a szobordöntögetéseket is: hogy magyarázod meg egy felháborodott, tényleg megszállt afroamerikainak vagy hispánnak, hogy azért az a Cervantes, az nem azt jelenti...? Remélem, hogy befejeződik a 21. század is, amelyik eddig pontosan olyan volt, mint a 20.

Mondtad mostanában, hogy a Calvuson dolgozol. Hogy állnak ezek a munkálatok, mikor kezdted egyáltalán a Calvus-életművet fölépíteni, és mik a terveid vele?

Calvus nekem kapóra jött, rengeteg „ókori tárgy”. Megvallom, hogy egy Füst Milán Catullus-előadás után kezdődött a Calvus-történet, amikor elkezdtem „műfordítani” a verseit, ezek majd a Lázáry René Sándorban lesznek olvashatóak, másutt nem, és ’98-tól úgy 2002-ig született a zöme, azután már csak csiszolások voltak. Mostanában azzal foglalkozom, hogy átolvasom azt, hogy mit írtak ezekről a dolgoktól. Nagyon érdekes, hogy mit látott ebből Polgár Anikó, a csodálatos Tar Ibolya vagy Kerti Anna Emese, tehát most dolgozom ezzel, de mindig dolgoztam ezzel. Nekem ezek fontos dolgok, semmiképpen sem szabad befejezetlenül hagyni. Nem tudom, hogy mennyire az enyéme, nem tudom, mennyire a másokéi. Nagyon nehéz. Pessoa még el tudta hitetni egy portugál antológia szerkesztővel, hogy az összes alakmása valaki más, és negyediknek ott van ő. Ez már nem megy. Lázáry Renének a redaktálásával sem, ezt tudomásul vettem. Ez egy nagyon-nagyon régi tervezet volt. Tulajdonképpen minden kötetet tervezek, tudom, hogy mit rakok hozzá.

Calvus meg fog jelenni önálló kötetben, mint az Asztrov és a Jack Cole. És minden, amit Calvusról költők – ezek létező szövegek –, prózáírók, történészek, szónokok, írtak, mondtak; hogy úgy mondjam, az indoklás. Tehát ez egy vastag könyv lesz.

Említetted – és talán az egyik legnagyobb vállalkozásod – Lázáryt, amiből most kaptunk is egy ízelítőt. Az ő életművével mik a terveid?

Az is nehéz dolog lesz, mert redaktálás, mert filológiai munka, mert kutatás és egy kissé irodalomtörténet is. De azért a Lázáry-összes nem kritikai kiadás lesz, ha majd lesz. Nem is tudom még, ezekről a tervekről mindig olyan nehéz, kényelmetlen nekem, s tán kínos is, tán rossz ómen beszélni. Mert mindig csak a folyamatban vannak, az állandók és változékonyak, a szövegek előkerülvén egymás olvasatára is hatnak, sok variáció van a bő hagyatékban. Mostanában, egyelőre úgy látom, hogy a normálisabb, kézenfekvőbb megoldás az volna, hogyha maga a Lázáry-életmű, amely cirka több mint 600 verset számlál, nem három, nem öt, hanem hét, külön is jól kézbe vehető, bár eléggé vastag kötetből állna. Túl nagy a korpusz. Majd megpróbálom szétcincálni azt az egész anyagot, amiben azért levelek, megjegyzések, feljegyzések s egyéb irományok is akadnak. Ezek szerkesztői, formai dolgok, de attól félek, hogy éppen ezért mind a Calvus-kiadás, mind a Lázáry-életmű prezentációja végül is túl epikus, s egy kicsit dramatikus lesz. Ezt a két munkát azonban még be szeretném fejezni, mondjuk, valahogy tető alá hozni. Csak ennyit a tervekről és a tervezhetőségről. De ezeken kívül, ha megkérdezel, még tudok mondani talán tíz könyvet is. Még a drámáimat sem írhattam meg, csak elterveztem őket. Tervekről szólni hiábavaló. Ahhoz képest, hogy hatvanegy éves vagyok, nagyon jó, de ahhoz képest, hogy eléggé rossz bőrben érzem magam, nem nagyon. És persze, azért szeretnék még más, sajátjak vélhető, esetleg posztumusz verseket is írni. Ugyanakkor kicsit szkeptikusan szemlélem a Calvus- meg a Lázáry-versek sorsát is, azért, mert közben annyi ízlés, annyi minden változott, az ő műveik viszont még önmaguknál

is öregebbek maradtak. Nincs ennyi régi, lejárt vershez elég idő, türelem, s tán kegyelem sincs. Sok mindent kellene mozgósítani értük, olyat, ami már s még megvan, és olyat is, ami még s már nincs meg, mert minden másként van meg minden olvasóban.

Milyen különbséget látsz a ti költészetfelfogásotok és az utánaatok érkező jövő költőgenerációké között? Megragadható ez egyáltalán?

Nevek nélkül annyiban megragadható ez a dolog, hogy a nyelv teljesen más pozícióba került. Gondolj az internetre, akár a Facebookra, akár a gyorsaságra. A gyorsaság a költészetnek nem a jellemzője szerintem. Az egyik kilenc évet dolgozott a dolgain. Másik tizenkettőt, húszat. Tehát az más [az új], hogy lett egy azonnalísága a dolognak, hogy akkor most gyorsan, gyorsan, nincs idő.

Az irodalom, az mindig más.

Lehetséges, hogy én egy 25. századi Marson vagy Vénuszon élő költő vagyok. Kétségtelenül nagyon érdekes lenne, de ha például SMS-verseket fognak írni, vagy instagram-költészetet, az engem nem nagyon érdekel.

Csodálatos dolog a költészet, végtelenül sok lehetőséget nyújtott nemcsak a forma, hanem az a nyelv, amelyiken írok. Nem is tudnék más nyelven verset írni. Franciául esetleg. Megmaradt még bennem a szürrealizmus szeretete. És a legfiatalabbaknál is ez tetszik, ha valami ilyesmit látok, csak a szürrealizmusban metaforák és képek vannak. Én pedig mostanában azt látom, hogy leírják az élethelyzetüket... Tehetséges emberek vannak, de mindig elmondom, hogy egy picivel többet kell olvasni. A nyelv, az nagyobb. A nyelv, az nagyobb. Az nem akkora, mint XYZ-nek a nagyon divatos dolgai. A nyelv, az annál nagyobb. Ugyanazt gyúrja az ember. Nem kell sokat és nem kell egyfolytában. Az, hogy én most hallgatok, most éppen hallgatok... Majd aztán nem hallgatok.